

Татјана Брзуловић Станисављевић
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд
brzulovic@unilib.bg.ac.rs

УДК 347.77/.78
027(497.11):347.78

Ауторско право: појмовна одређења

Сажетак

Данас се све више срећемо са недоумицама у области заштите ауторских права и општег права на слободу информисања, што представља актуелну и веома важну тему савременог библиотекарства. Да би библиотекарски обављали свој посао професионално и у складу са законом о ауторским правима, неопходно је да се упознају са проблематиком њиховог поштовања и заштите. Преко својих представника у међународним удружењима eIFL, IFLA и LIBER, библиотекарски Србије су у току са светским збивањима, и укључени су у борбу за права корисника и заштиту ауторских права. Уз помоћ едукације за библиотекарске и курсева за докторанте, ради се на томе да се ова проблематика приближи што већем броју људи у Србији.

Кључне речи:

ауторско право, библиотеке, Закон о ауторским правима, заштита ауторског права

Увод

Закон о ауторском праву је збир усвојених јавних правила која се поштују у друштву, а пружају заштиту ауторима дела фиксираних у неком медијуму, гарантујући им ексклузивно право да контролишу продукцију и коришћење свог дела. Ауторско право стиче се моментом фиксирања дела у било ком медијуму. То је економско право власништва, није лично нити основно људско право, па се може пренети на издавача, агенцију, друго лице, итд. Сврха му је да аутори добију финансијску накнаду за свој рад, како би могли да наставе да стварају. За дела настала у радном односу, носилац ауторског права је институција. Ауторско право је временски ограничено и после времена одређеног законом дело прелази у јавно власништво. Према „Бернској конвенцији“ коју је потписала већина земаља, трајање ауторског права је доживотно, плус најмање 50 година од смрти аутора. У многим земљама, па и у Србији, то је данас продужено на 70 година од смрти аутора, односно ако има више аутора, последњег коаутора.

Појам интелектуалне својине

Интелектуалну својину чини скуп права која се одnose на: књижевна, научна и уметничка дела, фонограме, проналаске у свим областима људске активности; научна открића; индустријске узорке и моделе; фабричке жигове, трговачка имена и називе; заштиту од нелегалне конкуренције и сва друга права везана за интелектуалну активност у индустријској, научној, књижевној и уметничкој области. У међународном праву, то је појам који обухвата ауторско право и права индустријске својине (патенти, жигови, географске ознаке, индустријски дизајн...). Права интелектуалне својине допуштају ствараоцу да задовољи своје материјалне потребе и да има

друштвену корист од свог рада. Ова права изложена су у члану 27 „Универзалне декларације о људским правима“¹. Правни систем заштите интелектуалне својине темељи се на многим међународним конвенцијама. Први пут је значај интелектуалне својине признат у „Париској конвенцији за заштиту индустријске својине“ из 1883.² и „Бернској конвенцији за заштиту књижевних и уметничких дела“ из 1886.³

Већина држава потписнице су „Париске конвенције за заштиту индустријске својине“, „Бернске конвенције за заштиту књижевних и уметничких дела“, као и „Конвенције о оснивању Светске организације за интелектуалну својину WIPO“⁴ и „Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине TRIPS“⁵.

Систем заштите интелектуалне својине помаже да се направи равнотежа између интереса проналазача и јавног интереса, обезбеђујући окружење у којем креативност и проналазаштво могу да напредују и користе свима.

Појам ауторског дела

Ауторско дело је оригинална духовна творевина аутора, изражена у било којој форми (папирној, магнетној или електронској), без обзира на његову уметничку, научну или другу вредност, намену, величину, садржину и начин испољавања, као и могућност јавног саоп-

¹ „Општа декларација о правима човека“, <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src3.htm> (преузето 9. 3. 2010).

² „Париска конвенција“, <http://www.zis.gov.rs/sr/pdf/pariz.pdf> (преузето 9. 3. 2010).

³ „Бернска конвенција“, http://www.yupat.sv.gov.yu/sr/pdf_ap/bern.pdf (преузето 9. 3. 2010).

⁴ „Конвенција о оснивању светске организације за интелектуалну својину“, http://www.yupat.sv.gov.yu/sr/pdf/konvencija_o_osnivanju.pdf (преузето 9. 3. 2010).

⁵ „Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине TRIPS“, <http://www.arsetnorma.com/documents/TRIPS%20Sporazum.pdf> (преузето 9. 3. 2010).

штавања његове садржине. Ко може бити аутор? Свако физичко лице које је створило неко дело. Аутором се сматра лице чије су име, псеудоним или знак назначени на примерцима дела, или су наведени приликом његовог објављивања, све док се не докаже другачије. Ради обезбеђивања доказа, носиоци ауторских и сродних права могу да депонују примерке својих дела и предмете сродних права код банке или у адвокатској канцеларији. Примерци дела морају бити у форми писаног документа. Алтернатива је да се примерак дела може послати лично на своју кућну адресу, у запечаћеној коверти, препорученом поштом, која по испоруци неће бити отворана. На делима која су објављена, требало би да буде истакнуто обавештење о ауторском праву које би требало да садржи: речи „copyright“ или знак за ауторско право, годину када је дело први пут објављено и име носиоца ауторског права. Пример: *Copyright, 2006 ABS Ltd*. Препоручљиво је да се дело означи конкретним стандардним нумеричким системом идентификације, као што је Међународни стандардни број књиге (ISBN) или Међународни стандардни код записа за звучне записе (ISRC).⁶

Појам ауторског права

Ауторско право пружа законску заштиту аутору, гарантујући му ексклузивно право да контролише продукцију и коришћење свог дела. Оно не спада ни у лична ни у основна људска права, већ у економска права власништва, па се самим тим може пренети на издавача, агенције или неко друго лице. Сврха заштите ауторског права је да аутору обезбеди финансијску добит за свој рад и да се подстакне креативност аутора за даљи рад. Ствараоци дела која су под заштитом ауторских права, као и њихови следбеници и правни наследници, имају извесна основна права која им припадају по основу „Закона о ауторском и сродним правима“. Имају искључиво право да користе или да овласте друге да користе дело под договореним условима. Могу да забране или одобре репродуковање дела, штампање, јавно извођење или саопштавање, преводње и адаптацију. За дела која су настала у радном односу, носилац ауторског права је институција, а аутору припада накнада.

Ауторска права примењују се аутоматски и није потребно претходно регистровање у ауторској агенцији. Готово све земље широм света имају један или више националних закона којима регулишу ауторска права. Национални закон мора да поштује међународне норме. Велики број земаља потписао је значајне међународне уговоре на основу којих је извршена хармонизација у погледу заштите ауторских и сродних права у различитим земљама. Конвенцијом су дефинисана минимална права аутора, што не значи да им национални закони не могу дати и већа права, само никако не мања права од оних која су предвиђена конвенцијом. „Бернска конвенција“, донета 1886. и од тада више пута ревидирана, обавезује све земље потписнице да третирају ауторско право аутора из свих земаља на исти начин као и ауторско право националних аутора. Краљевина Југославија

потписница је ове конвенције још давне 1930. године, те се „Закон о ауторском праву Србије“ примењује на сва дела објављена у Србији, уколико су аутори из било које од земаља потписница Конвенције.

Закон о ауторском праву штити од бесправног коришћења писана дела, базе података, софтвере, музичка, ликовна дела, тонске записе, кореографију, филмове и архитектонска дела. Заштита било ког ауторског дела започиње моментом његовог фиксирања у било ком медијуму: папирном, електронском или магнетном. Ауторским правом штите се и објављена и необјављена дела. Аутор има право да се то дело увек приписује њему и да се чува интегритет дела. Овим законом штити се форма у којој се дело појављује, а никако се не могу заштитити идеје. Ауторско право не обезбеђује заштиту за чињенице (историјске, научне, биографске), већ само начин на који су те чињенице изражене или уређене. На пример, биографија обухвата много чињеница о животу неке особе. Аутор је утрошио пуно труда и времена да то прикупи и да утврди чињенице које није знао. Други могу слободно да користе те чињенице, само не смеју да копирају конкретан начин на који су те чињенице изражене.

Имовинска и морална права аутора

Ауторско право обезбеђује заштиту два скупа права: моралних и имовинских права аутора. Имовинска права обезбеђују заштиту ауторовог економског интереса. Аутор има право на економско искоришћавање свог дела и дела које је настало његовом прерадом, док за свако искоришћавање ауторског дела од стране другог лица, аутору припада накнада. Њему припада искључиво право да дозволи и забрани одређено коришћење дела. Нико не може да користи дело без претходно прибављене дозволе носиоца ауторског права. Обим ових права и њихово ограничење и изузеци разликују се у зависности од врсте дела о којем је реч и одговарајућег националног закона о ауторском праву.

Имовинска права укључују искључиво право на:

1. *Бележење или умножавање дела на различите начине.*

На пример, фотокопирање књиге, читавање рачунарског програма, дигитализација фотографије, скенирање текста. Ово је једно од најважнијих овлашћења садржаних у ауторском праву.

2. *Дистрибуцију примерака дела.*

На основу ауторског права, носилац права може да забрани другима неовлашћену продају или лиценцирање примерака дела. Међутим, ту постоји важан изузетак. У већини земаља то право престаје после прве продаје или преноса права својине на одређеном примерку. Носилац ауторског права може да контролише само „прву продају“ примерка дела. Чим се то деси, носилац ауторског права нема никаква права како ће се примерак даље дистрибуирати на територији одређене земље, односно земаља. Купац може да препродаје примерак или да га отуђи, али не сме да га умножава или на основу њега прави изведена дела.

3. *Давање примерака дела у закућу.*

Ово се односи на одређена дела попут кинематографских, музичких или рачунарских програма.

⁶ WIPO. *Креативни израз: Увод у ауторско и сродна права за мала и средња предузећа*, бр. 918.

4. Превођење или адаптацију дела.

Таква дела су изведена, јер се базирају на заштићеном делу. То су, на пример, превод приручника са инструкцијама са енглеског на друге језике, екранизација романа, прављење другачијег музичког аранжмана, пребацивање рачунарског програма у други рачунарски језик. Међутим, у многим земљама постоје изузеци од искључивих права у погледу стварања изведених дела: на пример, ако поседујете примерак неког рачунарског програма, можете га прилагодити или модификовати само за потребе његовог редовног искоришћавања.

5. Јавно извођење и јавно саопштавање.

Ово обухвата искључиво право на саопштавање дела путем јавног извођења, емитовања или саопштавања путем радија, телевизије, сателита или путем преноса на Интернету. Дело се јавно изводи када се изводи на месту доступном јавности, односно, где су осим најближе породице и пријатеља, присутне и друге особе. Право извођења ограничено је на књижевна, музичка и аудиовизуелна дела, док јавно саопштавање обухвата све категорије дела.

Морална права обезбеђују заштиту ауторовог стваралачког интегритета и угледа израженог кроз дело. У англосаксонској традицији, права која се заснивају на Common Law систему, ауторско и сродна права, сматрају се правом својине. То значи да се свака творевина може купити, продати, или дати у закуп, на исти начин као аутомобил или кућа. Већина земаља признаје морална права, али у различитом обиму. Морално право аутора је право патернитета, тј. искључиво право аутора да му се призна ауторство на његовом делу. Аутор има право на навођење имена, а то подразумева да му се име, псеудоним или знак наводе на сваком објављеном примерку, или да су наведени приликом сваког јавног саопштавања дела. Право објављивања искључиво је право аутора да објави своје дело и одреди начин на који ће се оно објавити. Аутор има право на заштиту интегритета дела, а нарочито да се противи изменама дела од стране неовлашћених лица, да се супротставља јавном саопштавању дела у измењеној форми, да даје дозволу за прераду свог дела. Коначно, аутор има права да се противи искоришћавању свог дела на начин који може нарушити његов углед и част. За разлику од имовинских права, морална права нису преносива на другог, јер она припадају лично ствараоцу. У неким земљама постоји могућност да се аутор одрекне својих моралних права путем писаног уговора, чиме пристаје да не користи своја морална права у целости или делимично.

Имовинска права аутора трају за његовог живота и још 70 година после његове смрти, док морална права аутора трају и после престанка трајања имовинских права. За коауторе, имовинска права престају по истеку 70 година од смрти последњег коаутора. За анонимна дела, трајање ауторских права је 70 година од дана објављивања. Фотографије се штите 25 година од настанка, а патенти 20 година од патентирања и дозвољава се превођење на друге језике без дозволе аутора након 10 година од првог оригиналног издања. У зависности од одредби националног законодавства, за одређене категорије дела могу да важе посебне одредбе. Нарочито за дела која створе запослени и ангажовани радници на пример, трајање може бити 95 година од издавања, или 120 година од стварања дела. По истеку одређеног броја година, ауторско дело прелази у јавно власништво и може се користити без надокнаде.

Област ауторског и сродних права проширила се током последњих деценија са спектакуларним напретком технолошког развоја, који је са своје стране донео нове начине ширења стваралаштва путем таквих форми као што је саопштавање сателитским емитовањем за цео свет, компакт дисковима и DVD-јем. Пласирање дела путем Интернета је већ тековина најновијег развоја који покреће и нова питања у вези са ауторским и сродним правима у овом глобалном медију. WIPO је светска организација дубоко укључена у сталну дебату о формирању нових стандарда за заштиту ауторског права у кибернетском простору. Организација делује преко „WIPO Уговора о ауторском праву“ (WCT) и „WIPO Уговора о извођењима и фонограмима“ (WPPT) који се често помињу као „Интернет уговори“. Ови Интернет уговори разјаснили су међународне норме усмерене на спречавање неауторизованог приступа и коришћења ауторских дела на Интернету.

Са дигиталног становишта, нема никакве разлике у заштити текста, фотографије, звука, музике... и софтвера. Постоји ипак суштинска разлика у заштити рачунарских програма који су активни и других материјала. У том смислу, води се велика дебата о томе да ли је закон о ауторском праву погодан за заштиту рачунарских програма. Исто као што књижевно дело има читљиве инструкције за човека (изворни код), тако и рачунарски програми имају бинарне, машински читљиве инструкције (предметни код), те су и оне заштићене ауторским правом. Предметни код је оно што омогућава функционисање рачунара, оно што се дистрибуира јавности у виду софтвера доступног у малопродаји. У неким земљама, функционални елементи рачунарских програма заштићени су као патенти, док су у другим земљама искључени из патентне заштите. Уобичајена комерцијална пракса је да се период заштите у којем су изворно заштићени рачунарски програми чува као пословна тајна. Осим правне заштите, нови вид заштите софтвера пружа и сама технологија, на пример кроз програм за заштиту приступа и примене метода шифровања.

Мора се нагласити да неки елементи софтвера не могу бити предмет ауторско-правне заштите. Начини функционисања, на пример, команде менија не могу се заштитити уколико не садрже изузетно индивидуалне или уметничке елементе. Исто тако, и графички кориснички интерфејс (GUI) не може бити предмет заштите ауторског права ако нема изразите оригиналне елементе.

Трајање заштите ауторских права

Ауторским правом штите се на исти начин штампана дела и дела креирана на електронском носачу или дигиталном медијуму. За већину дела, заштита имовинских права траје за живота аутора и још 50 година после његове смрти. У Европи, Америци и још неким земљама, овај период је дужи. Према важећем Закону⁷, ауторска права не трају вечно, већ су временски ограничена.

⁷ „Закон о ауторском и сродним правима“, Службени гласник РС бр. 104 (16. 12. 2009).

База података је збир информација организованих на систематичан начин ради лакшег приступа и анализа. Може бити папирна и електронска. Закон о ауторском праву штити базе података, међутим нису све базе података заштићене, па чак и оне које су заштићене, имају ограничену заштиту. У Америци су заштићене само оригиналне базе података. У Европи су неоригиналне базе података заштићене правом *sui generis*, које се назива правом на базу података. Када је она заштићена ауторским правом, штити се само начин селекције и презентације базе података, али не и њен садржај.

Право својине на ауторском праву

Да ли је аутор увек власник дела заштићеног ауторским правом? Често се меша значење „ауторства“ и „права својине“. Аутор дела је лице које је створило дело. Ако је дело створило више лица, они су коаутори. Уопште узев, ауторско право на неко дело припада изворно лицу које га је створило. То није случај у свакој земљи, а нарочито не у следећим околностима:

1. уколико је дело створио запослени као саставни део свог посла,
2. уколико је дело наручено или створено на основу поруџбине,
3. ако је дело створило више лица.

У једном броју земаља, ако је дело створио запослени у оквиру свог запослења, послодавац је аутоматски носилац ауторског права, ако није другачије договорено. То није увек случај. У неким земљама закон утврђује да пренос права на послодавца не може бити аутоматски, већ да мора бити део уговора о запошљавању. У другим земљама, акт о преносу права мора да буде закључен за свако дело створено на овај начин. На пример, програмер који је запослен у неком предузећу прави видео игре у току свог редовног радног времена и уз помоћ опреме коју му обезбеђује предузеће. У већини земаља, имовинска права на тај софтвер припадају предузећу.

Спорови могу да настану када запослени део послова обави код куће, или ван радног времена, или произведе неко дело које не спада у оквир његовог редовног запослења. Да не би дошло до спорова, добра је пракса да запослени потпишу уговор којим се јасно уређују сва питања у вези са ауторским правом.

Уколико је дело створио, на пример, спољни консултант фирме или нека агенција, а створено је у складу са уговором о наруџбини дела, ситуација је другачија. У већини земаља, стваралац је носилац ауторског права за наручено дело, а лице које је наручило дело имаће само лиценцу за коришћење. Многи композитори, фотографи, Веб дизајнери, програмери, раде по овом принципу. Питања својине постављају се најчешће у вези са поновним коришћењем нарученог материјала за исту или сличну намену. На пример, ангажовани су спољни сарадници да креирају рекламу за предузеће. Реклама је имала за циљ промоцију новог производа. На основу већине закона о ауторском праву, рекламна агенција је носилац ауторског права. Након неког времена, ви пожелите да део рекламе искористите за Веб сајт. Мораћете да тражите дозволу од рекламне агенције да би користили материјал.

Основни услов за постојање коауторства је допринос сваког појединачног аутора, сам по себи је садржај који се може заштитити ауторским правом. Права се обично остварују на основу уговора између коаутора. Пример коауторског дела је уџбеник у којем су два или више аутора дала своје засебне компоненте, а заједно чине целину. Аутори су сувласници целокупног дела. Законом о ауторском праву, у многим земљама утврђено је да сви сувласници коауторског дела морају да дају сагласност на остваривање ауторског права. У другим земљама, било који сувласник коауторског дела може да га користи без дозволе другог коаутора.

Уколико аутори не желе да дело буде коауторско и желе да се њихови прилози користе засебно, реч је о делу које је „колективно“. Примери колективног дела су часописи, где су садржани чланци аутора који имају слободан статус. У том случају, сваки аутор је власник ауторског права на делу које је створено.

Изведено дело је оно дело које се заснива на једном или више постојећих дела, као што су превод, уметничка репродукција, драматизација или верзија играног филма. Прављење изведеног дела искључиво припада носиоцу ауторског права. Ауторско-правна заштита обухвата само оригиналне делове изведеног дела.

У пракси није увек једноставно направити разлику између коауторског, колективног или изведеног дела. Критеријум на основу којег се у већини земаља утврђује да се ради о коауторском делу је заједничка намера коаутора да буду или не буду коаутори. Филм *Да Винчијев код* је изведено дело које је настало на бази књиге *Да Винчијев код* Дена Брауна. Продуцент филма морао је да добије дозволу аутора за производњу и дистрибуцију филма.

Повреда права

Повредом права сматра се држање у комерцијалне сврхе примерака ауторског или сродног права ако држалац зна или има основа да зна да је реч о неовлашћено произведеном примерку; заобилажење било које технолошке мере заштите, или пружање или рекламирање услуге којом се то омогућава или олакшава; уклањање или измена електронске информације о правима.

Закључак

Овај текст има за циљ упознавање са општом проблематиком ауторских права, која није довољно позната широј, али често ни професионалној, стручној јавности.

Познавање дефиниција и примена ауторских права, области на које се односи, основна правила, као и ограничења у пракси, свакако представљају неопходан услов за правно, економски и морално законито деловање у најразличитијим друштвеним областима.

Имајући у виду све специфичности библиотекарства, јасно је да ауторско право и његова примена у великој мери одређују пословање и активности у овој делатности. Зато ћемо у наредном броју *Читалишта*, настављајући да се бавимо истом проблематиком, посебну пажњу посветити примени ауторских права у библиотекарству, као и изузетцима и ограничењима од закона о ауторским правима који се примењују на библиотеке и архиве.

Copyright: concept and definitions

Abstract

Today, more and more we see the certainties in the field of copyright protection and the general right to freedom of information, which is a current and very important topic of contemporary librarianship. To librarians perform their job professionally and in accordance with the copyright law, it is necessary to explore the issues of respect and protect of copyright. Through their representatives in international organizations, such as eIFL, IFLA and LIBER, Serbian librarians are up to date with general events, and are included in the fight for consumer rights and copyright protection. It is an ongoing issue to make these problems closer to as many people in Serbia with the help of education for librarians and courses for PhD candidates.

Key words:

Copyright, libraries, Copyright law, copyright protection

ЛИТЕРАТУРА

1. „Bernska konvencija“. http://www.yupat.sv.gov.yu/sr/pdf_ap/bern.pdf (преузето 20. 1. 2010).
2. Брзуловић-Станисављевић, Татјана и Стела Филипи Матутиновић. „Ауторско право и библиотеке у Србији“. Рад представљен на Годишњој скупштини Заједнице библиотека универзитета у Србији, 9. 12. 2008.
3. Брзуловић-Станисављевић, Татјана и Стела Филипи Матутиновић. „Активности библиотекара Србије у области заштите ауторских права и права на слободу информисања“. Рад представљен на Међународна научна конференција „Етика у науци и култури“, Београд, Србија, 25-26 . 9. 2009.
4. „Закон о ауторском и сродним правима“. *Službeni glasnik RS* br. 104 (16. 12. 2009).
5. Jelisavac, Sanja. *Intelektualna svojina: међународна трговина правима интелектуалне својине*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2006.
6. „Konvencija o osnivanju svetske organizacije za intelektualnu svojinu“. http://www.yupat.sv.gov.yu/sr/pdf/konvencija_o_osnivanju.pdf (преузето 20. 1. 2010).
7. „Opšta deklaracija o pravima čoveka“. <http://www.unhcr.ch/udhr/lang/src3.htm> (преузето 20. 1. 2010).
8. „Pariska konvencija“. <http://www.zis.gov.rs/sr/pdf/pariz.pdf> (преузето 20. 1. 2010).
9. „Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine TRIPS“. <http://www.arsetnorma.com/documents/TRIPS%20Sporazum.pdf> (преузето 20. 1. 2010).
10. WIPO. *Kreativni izraz. Uvod u autorsko i srodna prava za mala i srednja preduzeća* br.918.

